

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ, ФІЛОСОФСЬКІ ТА ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Адамович С.В.

ГАЛИЧАНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ «КАРПАТСЬКА СІЧ»

УДК 94:[355.425.4(477.8)“1938/1939”

Карпатська Україна, що сконцентрувала надії українців на утворення довгоочікуваної власної державності, проіснувала з жовтня 1938 р. до середини березня 1939 р. як автономія у складі Чехо-Словацької держави і лічені години як незалежна держава (15-16 березня 1939 р.). Однак утворення української держави в Карпатах актуалізувало українське питання на зовнішньополітичній арені і стало демонстрацією прагнення до державності української нації.

В сучасній українській науці творення Карпатської України досліджується в працях О.Богіва, М.Вегеша, Б.Галайка, В.Задорожного, О.Пагірі, М.Посівнича, В.Худанича та інших науковців. Відзначимо, що значну допомогу в утворенні Карпатської України надавали вихідці з окупованих Польщею українських земель. Особливо значним був вплив галичан на формування української армії в краї – Карпатської Січі. Дослідженню ролі українців Галичини і Лемківщини у формуванні та існуванні парамілітарної формації Карпатської України присвячена дана стаття.

В умовах гібридної війни зі сторони Угорщини і Польщі проти Карпатської України українці, попри спротив урядових кіл Чехо-Словацьчини, поступово йдуть по шляху створення власних збройних сил. Ще у вересні 1938 р. в м. Ужгороді було скликано нараду української молоді, на якій вирішили створити напіввійськову Українську національну оборону [1, с.7-8].

9 листопада 1938 р. в Хусті було засновано парамілітарну структуру під назвою «Організація народної оборони Карпатська Січ» (ОНОКС). Очолив її колишній підстаршина австро-угор-

ської армії Дмитро Климуш. Січовики мали право носити військовий однострій, відзнаки та легку зброю. Керівним органом ОНОКС стала Головна команда, до якої входили Іван Роман, Степан Росоха та Іван Рогач [2, с.19]. Окремо діяв військовий штаб, який очолив Микола Аркас, а після його смерті 13 грудня 1938 р. – галичанин, фаховий військовий, теоретик військової справи, полковник Михайло Колодзінський [3, с.248]. За слова В.Гренджі-Донського, він був «мозком» цієї організації [4, с.83].

До штабу увійшли: чотар Зенон Коссак (заступник), поручник Юрій Лопатинський (командант підстаршинської школи), чотар Євген Врецьона (референт розвідки), поручник Іван Бутковський, поручник Осип Карачевський, поручник Григорій Барабаш (військово-спортивний референт), поручник Іван Кедюлич, поручник Михайло Кіштулинець, поручник Євген Кульчицький (організаційний референт і зв'язковий із Закарпатським «Пластом»), чотар Лев Крисько, чотар Роман Минович, чотар Кедровський. Романа Шухевича було призначено референтом мобілізаційного відділу та старшиною для спеціальних доручень. Він займався поповненням Січі військовими кадрами, організацією фінансової допомоги та зв'язком із ЗУЗ. Командантом Хустського коша Карпатської Січі став Степан Сулятицький, а до його штабу ввійшли Петро Дужий, Володимир Лата, Євген Стахів, Сидір Новаківський, Роман Мостиський, Іван Мандрика [5, с.68].

Як згадував В.Бірчак: «Молоді з Карпатської Січі вносили в життя країни молоду, гарячу кров, новий розгін, беззастережне бажання служити і вмерти за Україну. Коли що було героїчне в історії Карпатської України, то це дала Карпатська Січ... Це молоде покоління лучило в собі синів із різних українських земель в одну цілість, в одну громаду душ» [6, с.35-36].

Відзначимо, що суттєву організаційну допомогу надавали Січі члени Організації Українських Націоналістів (ОУН) із західноукраїнських земель: Іван Габрусевич, Олекса Гасин, Григорій Гасин, чотар Володимир Федак, Ярослав Кознарський, Євген Скоцко, Микола Чирський, Анатолій Демо-Довгопільський, Володимир Щигельський, Олег Лашенко, Василь Олександрів, Володимир Федевич та багато інших [5, с.69].

Військовий штаб Карпатської Січі на початку листопада 1938 р. розробив детальний план організації регулярної армії. Основною базою для формування військових відділів мали стати західні українські землі. Передбачалося нелегально переправити добровольців із числа членів ОУН, українських старшин із польської армії та учасників визвольних змагань 1917-1921 рр. Кошти, зібрані у підприємців та серед населення західноукраїнських земель, планувалося використати на закупівлю зброї та обмундирування. ПУН мав організувати збір коштів серед української еміграції та забезпечити закупівлю зброї. Решту потрібної зброї та боєприпасів сподівалися отримати після роззброєння чехословацьких військових підрозділів. У Львові Роман Шухевич провів переговори з провідними діячами політичних партій та організацій: планувалося через комбатантську організацію колишніх старшин визвольних змагань «Молода Громада» зібрати кошти з українського населення та торгово-економічних установ на спорядження для п'яти-шести тисяч вояків [5, с.62].

Ідеологічне виховання членів Карпатської Січі набуло виразно націоналістичного характеру завдяки систематичному та цілеспрямованому впливу членів ОУН-галичан. Зокрема, чотар Зенон Коссак не лише працював у штабі, але й очолював ідеологічний напрямок у відділі преси і пропаганди, активно друкувався в газеті «Нова Свобода», писав обіжники, реферати, летючки, співпрацював з політиками. Також він займався загальною військовою підготовкою членів Карпатської Січі, проводив ідеологічні вишколи в Хустському коші. Велике значення для дієздатності Карпатської Січі мала двомісячна підстаршинська школа (січень-лютий 1939), яку закінчили 40 осіб та отримали звання підхорунжих-вістунів. Постійними викладачами школи були полк. М. Колодзінський, поручники І. Кедюлич, Г. Барабаш, а командантом – Ю. Лопатинський. Періодично інструктори ОУН проводили підстаршинські курси з тими членами Карпатської Січі, які вже пройшли військову підготовку. При жіночих відділах Січі організували медичні курси та викладали основи розвідки [5, с.69].

Однак між командантом Карпатської Січі Д.Климпушем і його заступниками І.Романом, І.Рогачем і С.Росохою виника-

ли невеликі непорозуміння через вплив галичан з генерального штабу [1, с.28]. Останні в радикальний спосіб виступали проти Польщі і хотіли викликати конфлікт з нею у сподіваннях допомоги зі сторони Німеччини і звільнення з її допомогою Галичини [4, с.187].

Сам Д.Климуш під час допиту 18 січня 1945 р. вважав, що галичани ставили перед собою завдання «створення великої української держави шляхом об'єднання всіх українських земель» [7, с.78-79]. Як писав В.Маркусь, «емісари ОУН якоюсь мірою респектували старших місцевих діячів, але виходили із власними ініціативами, засакували поміркованих консерватистів, вели політику доконаних фактів. Кандиба-Ольжич, генерал Курманович, як найвищі речники Проводу Українських Націоналістів (ПУН), були промоторами різних акцій у Карпатській Січі серед молоді. Все-таки лишали якусь роль місцевим – трьом «Ро» (Рососі, Рогачеві, Романові), а також Химинцеві. Між ними й емісарами ПУН конфліктів не було, але такий скоро виявився між емігрантськими націоналістами та галичанами, які вносили свій план та досвід антипольської боротьби. Це захоплювало частину закарпатської молоді, проте дещо антогонізувало старшу місцеву інтелігенцію та націоналістичний істеблішмент» [8, с.25].

Один з місцевих, представник уряду Карпатської України в Празі В.Шандор згадував, що «не знаючи місцевих обставин, галичани стилем своєї праці не враховували наш тогочасний політичний досвід ані державно-федеративну систему Чехо-Словаччини... Вони вводили в дію нові безкомпромісові революційні методи, які не завжди відповідали нашим політичним інтересам, а часом державним потребам» [9, с.34].

Ще яскравіше ситуацію описав В.Бірчак: «Старше покоління було компромісові. З ким то воно вже не робило компромісів! З мадярами перед 1918 роком, з чехами в часі Республіки, і знов було готове до дальших компромісів. Галицька молодь у Січі не знала місцевих відносин, ішла без компромісів, старше покоління оглядалося й на задні колеса. – Ану ж Карпатська Україна не утримається й повернеться мадяри? Треба було так поступати, щоб і перед мадярами бути чистим... Молодь не знала компро-

місів жадних, навіть тих, яких конечність впливала з обставин реального життя, з федерації з ЧСР і з сусідства з Польщею та Мадярщиною [6, с.46].

Також виникали протиріччя між ПУН та більшістю членів організації на Західноукраїнських Землях (ЗУЗ). ПУН в листопаді 1938 р. заборонив переходити кордон без відповідного дозволу організаційних структур і пояснював свою позицію тим, що Закарпаття уже забезпечене достатньою кількістю кадрів, яких можна, у разі потреби, підсилити людьми із закордону, а Галичину та Волинь не можна залишати «оголеними», оскільки тут у майбутньому Організацію чекають важливі події. Більшість членів ОУН відмовлялася сприймати таку позицію ПУН і наголошували на особливій важливості Карпатської України для загальноукраїнської справи [5, с.64-65].

Як зауважує М.Мандик, в ОУН сформувалися два протилежні бачення розвитку подій. ПУН прагнув не йти всупереч інтересам Німеччини, тобто не опиратися на наступу угорців на Закарпаття, а використовувати час для військово-політичного вишколу та пропаганди. Натомість крайовики (майбутнє бандерівське відгалуження ОУН) були переконані в необхідності негайного переходу до активних дій [10, с.52].

Відзначимо, що Карпатська Січ від початку формувалася на цілком добровільній основі. За короткий час її осередки виникли мало не в кожному селі краю. Соціальною базою для її розбудови стали осередки «Пласту», «Січі», «Просвіти». Також до ОНОКС, чисельність якої станом на лютий 1939 р. складала 15 тис. осіб, окрім вихідців з Наддніпрянщини, Волині, Буковини, вступило чимало галичан і лемків (загалом 1,5 – 2 тис. осіб) [2, с.19-20]. Із прибулих з Західної України та Буковини молодих людей були створені гарнізони в Хусті, Іршаві (22), Сільці (30), Довгому, Ставному та інших прикордонних пунктах [1, с.19].

Місцеві Січі з окремих сіл були об'єднані у районні команди, а ті підлягали командам округ, яких було 10: хустська, волівська, тячівська, рухівська, іршавська, свалівська, середнянська, севлюшська, перечинська та велико-березнянська [11, с.34]. За словами А.Кущинського, «на кінець 1938 р. трудно було знайти село

на Закарпатті, де ще не організувалася самооборона під проводом найсвідоміших національно людей, переважно колишніх військових, а дуже часто – українських вчителів» [12, с.113].

Низові організації “Карпатської Січі” поділялися на відділи, діяльність яких здійснювалася в організаційному, пропагандистському, виховному, вишкільному та господарському напрямках. Декілька відділів складали кіш. За званнями керівний склад поділявся наступним чином: старший січовик, десятник, сотник і отаман. Вони посідали такі військові посади: гуртковий, провідник, кошовий, члени ради і комендант [3, с.249].

Виникла і жіноча Січ. Її очолила С.Тисовська та її заступниця М.Химинець. У січні 1939 р. в Хусті було організовано інструкторські курси для членів жіночої Січі, в яких взяли участь 54 молодих жінок і дівчат. Широку культурно-освітню працю проводили лектори «Летючої естради» Карпатської Січі, очолювані Миколою Чирським, що організували сотні зборів і концертів [1, с.15, 18].

Серед причин швидкого зростання чисельності Карпатської січі В.Худанич називав політичне піднесення українського населення краю, допомогу української діаспори і необхідність обороняти автономію від угорських і польських терористів, тим більше, що на польському кордоні не було чехословацьких військ [1, с.14].

Однак 6 березня 1939 р. Гітлер прийняв рішення ліквідувати решту Чехо-Словаччини, окупувати Богемію і Моравію, дозволити незалежність Словацької держави й підштовхнути Угорщину до окупації Карпатської України [13, с.67]. Угорці почали негайно підготовку до військової операції і вручили 13 березня о 15.00 уряду Праги ультиматум, який вимагав скласти зброю чехословацьким підрозділам у Карпатах та евакуюватися з території Закарпаття протягом 24 годин [14].

Крім того, 13-14 березня 1939 р. в Хусті розпочався збройний конфлікт між чехами і січовиками, які спробували відібрати у перших частину зброї. В сутичках загинуло від 50 до 150 січовиків та 7 чехословацьких військових, поранення отримало близько 50 січовиків і 10 чехів, арештовано було понад 200 українців

[2, с.31]. Як згадував В.Гренджа-Донський, «чехи виловлювали українців і відводили кудись до арешту, при тому били у страшний спосіб...» [4, с.215]. Ці сутички суттєво ослабили автономію в умовах початку військової агресії Угорщини.

Одночасно уже вранці 14 березня угорські війська за підтримки парамілітарних частин розпочали агресію проти українців. Опір їм українців став першим випадком збройної боротьби проти агресії гітлерівців. У цих умовах А.Волошин оголосив незалежність Карпатської України, яка була підтверджена Союзом 15 березня 1939 р. Як писав пізніше І.Рогащ, «Карпатська Україна цим актом, кривавою боротьбою проголосила свою державність і засвідчила, що й найменша частина українців знає, до чого стремить, й готова боротися за свою державність» [15, с.112-113].

Вранці 15 березня 1939 р. було створено збройні сили – Національну оборону Карпатської України на чолі з полковником армії УНР Сергієм Єфремівим, призначено генеральний штаб під керівництвом Михайла Колодзінського і оголошено мобілізаційне звернення [1, С.31]. Загальна кількість членів Карпатської Січі сягала 10–12 тис. осіб, натомість військовий вишкіл пройшли й опинилися на регулярній службі тільки 2 тис. січовиків. Незважаючи на мобілізаційний потенціал Січі, реальна її чисельність залежала від кількості зброї та військових старшин – відділи Січі надалі залишалися погано озброєними та неготовими до тривалого опору регулярним військам [5, с.79].

Угорський наступ «Карпатської групи» (18 тис. бійців) під керівництвом генерал-лейтенанта Ференца Сомбаттеї відбувся по трьох напрямках: західному, центральному та східному. Йому протистояли 1500 українських бійців. Чехословацькі війська (12 дивізія і 2 батальйони прикордонної охорони, 2700 бійців) після позиційних боїв увечері 14 березня в результаті наказу з Праги перейшли до тактики відступаючого бою у бік Словаччини, Польщі й Румунії [2, с.36].

Найбільш кровопролитні бої відбулися на Севлюшсько-Хустському відтинку. Їх кульмінацією став бій на Красному полі поблизу Хуста 16 березня 1939 р. (втрати угорців: 160 вбитих і близько 400 поранених; втрати українців: 230 вбитих і 450 потра-

пило в полон). 18 березня вся територія Карпатської України була окупована. Окремі перестрілки з угорцями, зокрема на Рахівщині, тривали до 23 березня, а до середини травня 1939 р. групи січовиків під керівництвом поручника В.Крупа, члена Головної команди Карпатської Січі С.Росохи та хорунжого О.Ворохти вели партизанську боротьбу в важкодоступних гірських районах[2, с.36, 40].

У боях взяло участь і загинуло багато українців з Галичини і Лемківщини. Так, начальник штабу Карпатської Січі полковник Михайло Гузар-Колодзінський та поручик Зенон Коссак-Тарнавський відступали з Хуста і в селі Апша потрапили в полон, а в Солотвині разом з іншими полоненими їх розстріляли [16, с.346]. Не до кінця вивченим залишається питання про загальні жертви військових дій 14-18 березня 1939 р. Так, В.Бірчак зафіксував повідомлення угорського радіо про 74 вбитих і 14 поранених гонведів, а також висловив орієнтовні дані людських втрат з українського боку від 1000 до 1500 загиблих [6, с.39].

Зауважимо, що Карпатська Україна перша вчинила збройний опір нацизму, з дозволу якого гортистська Угорщина розпочала окупацію краю. Боротьбою карпатських січовиків, серед яких було багато галичан і лемків, з угорськими окупантами фактично розпочалася Друга світова війна. Фактично осердя організації Карпатської Січі становили вихідці з Галичини, що радикалізували поміркований прочеський уряд А.Волошина, вимагали від нього формування повноцінної армії і формували соборницьке розуміння майбутнього Закарпаття як частини незалежної України. Водночас спільна участь в обороні Української держави на Закарпатті галичан та українців з Закерзоння разом з мешканцями Закарпаття знищила міфи про відмінності мешканців Закарпаття та Лемківщини від решти українців.

1. Худанич В. Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі. *Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі. Ужгород: МПП «Гражда», 1996. С.7-33.*

2. «Наша земля проголошує – вона була, є й хоче бути українською» / О.Пагіря, В'ятрович В., Файзулін Я., Бірчак В., Майоров М. Український інститут національної пам'яті: СПД ФО Кудла Г.Я. 48 с.
3. Краснодемська С. «Карпатська Січ» в обороні Української державності. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Вип. 53. С.246-257.
4. Гренджа-Донський В. Твори. Т.VIII. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Відділ Карпатського союзу в Вашингтоні, 1987. 487 с.
5. Пагіря О., Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929 – 1939) Український визвольний рух: наук. зб. Львів, 2009. Збірник 13. С.45-88.
6. Бірчак В. Карпатська Україна. Прага: Нація в поході, 1940. 91 с.
7. Довганич О. Головний командант. Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі. Ужгород: МПП «Гражда», 1996. С.73-83.
8. Маркусь В. «Ковнерська справа» з погляду учасника та з сучасної політологічної перспективи. За українське Закарпаття. Ужгород: Гражда, 1994. С.21-31.
9. Шандор В. Армія і Карпатська Січ. Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі. Ужгород: МПП «Гражда», 1996. С.33-72.
10. Мандрик М. Карпатський геополітичний чинник 1938–1939 рр. у системі міжнародної дипломатії. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2009. № 2 (33). С.22–85.
11. Кандиба О. Вояки – будівничі. Карпатська Україна в боротьбі. Збірник. Видання Ю.Г., 2003. С.34.
12. Турияница В., Цицак М. Василь Галас в обороні Карпатської України. Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі. Ужгород: МПП «Гражда», 1996. С.113-117.
13. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. 660 с.
14. Radan Lášek. Obrana Podkarpatskú Rusi. URL: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0901/021-029.pdf> (дата звернення 24.03.2020).
15. Рогач І. Під прапором незалежності. Карпатська Україна в боротьбі. Збірник. Видання Ю.Г., 2003. С.109-115.

16. Шандор В. *Спомини. Том 1. Карпатська Україна 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. 388 с.*

Адамович С.В. Галичани в Організації народної оборони «Карпатська Січ».

У статті автор досліджує вплив українців з окупованих Польською державою українських земель на формування парамілітарної структури Карпатської України – Організації народної оборони «Карпатська Січ» в 1938-1939 рр. Саме українці з Польщі доклали максимально зусиль до створення Карпатської Січі. На думку дослідника, радикалізм галичан зустрічав нерозуміння зі сторони частини закарпатських громадських і політичних діячів, що не були готові до швидкого дистанціювання від Чехо-Словаччини та розбудови державності. Не сприяла ефективній роботі галичан в автономії політична боротьба всередині Організації Українських Націоналістів. Однак спрямування галичан на будівництво незалежної держави й опора на власні збройні сили було виправданим. Апогеєм жертвовності галичан задля Карпатської України стало збройне протистояння з чехословацькими військами і військовий спротив угорській окупації краю в середині березня 1939 р.

Ключові слова: Карпатська Січ, Карпатська Україна, галичани, парамілітарна організація, Організація Українських Націоналістів, угорська військова агресія.

Adamovich S.V. Galicians in the Carpathian Sich People's Defense Organization.

In the article the author examines the influence of Ukrainians from the Ukrainian lands occupied by the Polish state on the formation of the paramilitary structure of Carpathian Ukraine - the Organization of National Defense «Carpathian Sich» in 1938-1939. According to the researcher, Galician radicalism was misunderstood by some Transcarpathian public and political figures who were not ready to quickly distance themselves from Czechoslovakia and build statehood. The political struggle within the Organization of Ukrainian Nationalists did not contribute to the effective work of Galicians in the autonomy. However, the Galicians' focus on building an independent state and relying on their own armed forces was justified. The culmination of the sacrifices of Galicians for the sake of Carpathian Ukraine was the armed confrontation with Czechoslovak troops and military resistance to the Hungarian occupation of the region in mid-March 1939.

Key words: Carpathian Sich, Carpathian Ukraine, Galicians, paramilitary organization, Organization of Ukrainian Nationalists, Hungarian military aggression.